

สภาพแวดล้อมในการทำงานและสภาพที่อยู่อาศัย ของแรงงานก่อสร้างในกรุงเทพมหานคร

ภิรมย์ กมลรัตนกุล*

วิพรรณ ประจวบเหมาะะ รูปโพลี**

บตี ธนะมัน*

วินัส อุดมประเสริฐกุล***

เดือนใจ อินทุโสมา*

อัจฉรา ธวัชวิบูลย์ผล เอ็นซ์**

การวิจัยนี้เป็นผลงานที่มีคุณค่าและมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพแวดล้อมในการทำงานและสภาพที่อยู่อาศัยของแรงงานก่อสร้างในกรุงเทพมหานครอย่างครบถ้วนทุกด้าน โดยเปรียบเทียบระหว่างสถานก่อสร้างขนาดใหญ่และขนาดเล็กในเขตกรุงเทพมหานครรอบในและรอบนอก ผลการศึกษาพบว่าสภาพแวดล้อมในการทำงาน ที่อยู่อาศัย รวมทั้งสุขภาพสิ่งแวดล้อมยังอยู่ในเกณฑ์ไม่ดี และขาดความปลอดภัย ดังนั้น จึงควรสร้างจิตสำนึกทั้งตัวเจ้าของกิจการและแรงงานก่อสร้าง รวมทั้งหน่วยงานภาครัฐที่รับผิดชอบให้ร่วมกันตระหนักถึงปัญหานี้ เพื่อมีส่วนร่วมในการปรับปรุงสภาพแวดล้อมและความปลอดภัยในการทำงานให้ดียิ่งขึ้น--บรรณาธิการ

ความนำ

อุตสาหกรรมก่อสร้างเป็นแหล่งที่ก่อให้เกิดการจ้างงานและรายได้ของผู้ยากไร้ แต่คนงานก่อสร้างส่วนมากมีชีวิตอยู่ท่ามกลางความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจ ความไม่ปลอดภัยในชีวิตจากสภาพแวดล้อมในการทำงานที่เสี่ยงอันตราย คนงานก่อสร้างจึงเป็นกลุ่มที่มีอัตราการบาดเจ็บและตายจากการทำงานสูงที่สุด (กรมแรงงาน, 2534) นอกจากนี้สภาพที่อยู่อาศัยยังขาดแคลนทั้งปริมาณและคุณภาพ โดยเฉพาะในกรุงเทพมหานครซึ่งมีพื้นที่จำกัดและราคาแพงทำให้สภาพปัญหาภัยรุนแรงกว่าภาคอื่นๆ ดังนั้นการวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพแวดล้อมในการทำงานและสภาพที่อยู่อาศัยของแรงงานก่อสร้างรวมถึงสุขภาพ

สิ่งแวดล้อมต่างๆ ของคนงานก่อสร้างในเขตกรุงเทพมหานคร โดยจะมีการเปรียบเทียบระหว่างสถานก่อสร้างในเขตกรุงเทพมหานครรอบในและรอบนอก และจะมีการเปรียบเทียบระหว่างสถานก่อสร้างขนาดใหญ่และขนาดเล็กอีกด้วย

เครื่องมือและวิธีการศึกษา

การวิจัยนี้ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงพรรณนาชนิดตัดขวาง ณ จุดหนึ่งของเวลา โดยใช้ระเบียบการวิจัยเชิงปริมาณร่วมกับวิธีวิจัยเชิงคุณภาพโดยการสังเกต รายละเอียดของระเบียบวิธีวิจัยได้กล่าวไว้แล้วในรายงานอื่น (คณะผู้วิจัยจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), (ภิรมย์, 2540) กล่าวโดยสรุปคือ มีการจำแนกเขตต่างๆ ในกรุงเทพมหานคร

* คณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

** สถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

*** สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์การแพทย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สภาพแวดล้อมในการทำงานและสภาพที่อยู่อาศัยของคนงานก่อสร้างในกรุงเทพมหานคร

ออกเป็นเขตรอบในและรอบนอก จากนั้นจึงใช้วิธีการสุ่มอย่างง่าย สุ่มได้เขตคลองเตยเป็นตัวแทนของเขตกรุงเทพมหานครรอบใน และเขตลาดกระบังเป็นตัวแทนของเขตกรุงเทพมหานครรอบนอก เมื่อสำรวจได้กรอบการสุ่มตัวอย่างของสถานก่อสร้างแล้วจึงใช้เทคนิคการสุ่มตัวอย่างอย่างง่ายเพื่อสุ่มกลุ่มสถานก่อสร้างขนาดใหญ่และขนาดเล็กมากกลุ่มละ 10 แห่ง เพื่อเป็นตัวตัวอย่างในการศึกษา

ในการสอบถามสภาพแวดล้อมในการทำงานของสถานก่อสร้างต่างๆ ผู้วิจัยจะถามจากหัวหน้าคนงานหรือผู้รับเหมาหรือตัวแทนผู้รับเหมาของสถานก่อสร้างที่สุ่มเลือกเข้ามศึกษา โดยรวม “ผู้รับเหมาช่วง” (Sub-contractor) ทุกแห่ง ส่วนลักษณะและสภาพที่อยู่อาศัยของคนงานก่อสร้างจะได้รับการสัมภาษณ์ผู้รับผิดชอบดูแลที่พักของคนงานร่วมกับการสังเกต ในกรณีที่สถานก่อสร้างนั้นมีผู้รับเหมาช่วงหลายแห่ง จะเลือกแห่งที่ใหญ่ที่สุดเพียงแห่งเดียว

ผลการศึกษา

จากการศึกษา พบว่าที่เขตคลองเตย มีเพียงสถานก่อสร้างแห่งเดียวที่มีผู้รับเหมาช่วง 3 บริษัทเช่นเดียวกับที่เขตลาดกระบัง ดังนั้น การสอบถามในส่วนนี้จึงมีตัวอย่างเขตละ 22 แห่ง ทั้งในเขตคลองเตยและเขตลาดกระบัง และมีสถานก่อสร้างขนาดใหญ่และขนาดเล็ก 22 แห่งเท่ากัน

ส่วนการศึกษาสภาพที่อยู่อาศัยของคนงานก่อสร้างจากการสำรวจที่เขตคลองเตย พบว่ามีสถานก่อสร้าง 11 แห่ง (55%) ที่มีที่พักของคนงานอยู่ในบริเวณเดียวกับสถานที่ก่อสร้าง ซึ่งในจำนวนนี้ 40% เป็นสถานก่อสร้างขนาดใหญ่และ 70% เป็นสถานก่อสร้างขนาดเล็ก คนงานเหล่านี้จึงไม่มีปัญหาเรื่องการเดินทาง เพราะสามารถเดินจากที่พักมาทำงานได้ สถานที่ก่อสร้างขนาดใหญ่อีก 6 แห่ง ที่มีที่พักของคนงานอยู่คนละแห่งกับสถานที่ก่อสร้างเหล่านั้น มี 4 แห่งที่จัดรถโดยสารมาบริการ ส่วนอีก 2 แห่งคนงานใช้รถจักรยานส่วนตัว ส่วนสถานก่อสร้างขนาดเล็ก 3 แห่งนั้นมีเพียง 1 แห่งที่บริษัทจัดรถโดยสารไว้บริการ

ส่วนที่เขตลาดกระบัง พบว่าสถานก่อสร้างแทบ

ทั้งหมด (18 ใน 20 แห่ง) มีที่พักของคนงานอยู่ในบริเวณเดียวกับสถานที่ก่อสร้างในอัตราที่เท่ากันระหว่างสถานก่อสร้างขนาดเล็กและขนาดใหญ่ (90%) สำหรับสถานก่อสร้างขนาดใหญ่ที่มีที่พักของคนงานอยู่คนละที่กับสถานที่ก่อสร้างจะจัดรถโดยสารไว้บริการ

ความปลอดภัยในสถานก่อสร้าง

1. การฝึกอบรมด้านความปลอดภัยแก่คนงานและหัวหน้าคนงาน

มีประมาณ 1 ใน 5 ของสถานก่อสร้างเท่านั้น ที่มีการฝึกอบรมด้านความปลอดภัยแก่คนงาน สถานก่อสร้างที่คลองเตยมีการฝึกอบรมนี้มากกว่าสถานก่อสร้างที่เขตลาดกระบัง และสถานก่อสร้างขนาดใหญ่มีการฝึกอบรมด้านความปลอดภัยแก่คนงานมากกว่าสถานก่อสร้างขนาดเล็ก ซึ่งให้ผลสอดคล้องกับการฝึกอบรมให้แก่หัวหน้าคนงาน อย่างไรก็ตามพบว่าสถานก่อสร้างทั้ง 2 แห่งมีการฝึกอบรมด้านความปลอดภัยให้หัวหน้าคนงานมากกว่าคนงาน (ตารางที่ 1)

2. การล้อมรั้วมิดชิดในบริเวณการก่อสร้าง

พบว่าส่วนมาก (77%) ที่เขตคลองเตย สถานก่อสร้างมีการล้อมรั้วมิดชิดในบริเวณการก่อสร้าง ซึ่งต่างจากเขตลาดกระบังที่พบเพียง 36% เท่านั้น และมาตรการดังกล่าวพบมากที่สถานก่อสร้างขนาดใหญ่ โดยเฉพาะเขตคลองเตย (ตารางที่ 1)

3. การติดป้ายประกาศเตือนเกี่ยวกับความปลอดภัยในสถานที่ก่อสร้าง

ผลการศึกษาพบว่ามาตรการนี้ได้ผลสอดคล้องกับมาตรการที่กล่าวมาแล้ว คือพบว่าส่วนมาก (64%) ของสถานก่อสร้างที่เขตคลองเตยมีการติดป้ายประกาศเตือนเกี่ยวกับความปลอดภัย แต่ที่เขตลาดกระบังพบเพียง 14% และมาตรการนี้มักจะปฏิบัติเฉพาะสถานก่อสร้างขนาดใหญ่เท่านั้น

4. รัศมีของปั้นจั่นไม่อยู่ในระยะที่จะทำอันตรายต่อคนภายนอก

ตารางที่ 1 จำนวนสถานก่อสร้างที่มีมาตรการความปลอดภัยในสถานที่ก่อสร้าง (จำแนกตามเขตและขนาดของสถานก่อสร้าง)

มาตรการความปลอดภัย ในสถานก่อสร้าง	จำแนกตามเขต		จำแนกตามขนาด	
	คลองเตย	ลาดกระบัง	ขนาดใหญ่	ขนาดเล็ก
	(N=22)	(N=22)	(N=22)	(N=22)
1. มีการอบรมด้านความปลอดภัยแก่คนงาน	5	4	8	1
2. มีการอบรมด้านความปลอดภัยแก่หัวหน้าคนงาน	9	8	12	5
3. ล้อมรั้วมีติดบริเวณก่อสร้าง	17	8	17	8
4. ติดป้ายประกาศเตือนความปลอดภัย	14	3	14	3
5. รั้วมีป็นจันไม่อยู่ในระยะก่อให้เกิดอันตราย	22	17	19	NA
6. สร้างตาข่ายหรือหลังคาป้องกันของตกจากที่สูง	13	1	11	3
7. มีนั่งร้านเป็นโลหะแข็งแรง	9	4	10	3

NA = Not Applicable

จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่า สถานก่อสร้างในเขตคลองเตยทุกแห่งที่มีป็นจัน รั้วมีของป็นจันไม่อยู่ในระยะที่จะทำอันตรายต่อคนภายนอกเมื่อเกิดอุบัติเหตุ แต่ที่เขตลาดกระบังพบว่ามีสถานก่อสร้างเพียง 77% (17 แห่ง) ที่ดำเนินการในเรื่องนี้ อย่างไรก็ตามมีสถานก่อสร้างขนาดเล็กหลายแห่งที่ไม่มีป็นจันในสถานก่อสร้าง (ตารางที่ 1)

5. การสร้างตาข่ายหรือหลังคาป้องกันของตกจากที่สูง

จากการสังเกตพบว่า 59% ของสถานก่อสร้างที่เขตคลองเตยดำเนินการตามมาตรการนี้ แต่ที่เขตลาดกระบังพบเพียง 4.5% (1 แห่ง) เท่านั้น และส่วนมากสถานก่อสร้างขนาดใหญ่จะปฏิบัติตามมาตรการนี้ (ตารางที่ 1)

6. นั่งร้านเป็นโลหะแข็งแรง

จากการสังเกตพบว่า 41% ของสถานก่อสร้างของเขตคลองเตย ได้สร้างนั่งร้านเป็นโลหะแข็งแรง (โดยเฉพาะสถานก่อสร้างขนาดใหญ่) แต่ที่เขตลาดกระบังพบเพียง 4 แห่ง (48%) โดยสถานก่อสร้างขนาดใหญ่พบ 45% และขนาดเล็กพบเพียง 14% เท่านั้นที่มีทำนั่งร้านเป็นโลหะที่แข็งแรง (ตารางที่ 1)

7. การมีอุปกรณ์ในการปฐมพยาบาล

พบว่า 95% ของสถานก่อสร้างในเขตคลองเตยได้จัดเตรียมอุปกรณ์ในการปฐมพยาบาลที่พร้อมจะใช้งานได้ แต่ที่เขตลาดกระบังพบเพียง 59% ของสถานก่อสร้าง

เท่านั้นที่จัดเตรียมอุปกรณ์ดังกล่าว โดย 86% ของสถานก่อสร้างขนาดใหญ่มีอุปกรณ์ในการปฐมพยาบาล ขณะที่สถานก่อสร้างขนาดเล็กมีเพียง 68% (ตารางที่ 2)

8. การมีและการใช้อุปกรณ์ป้องกันอันตรายส่วนบุคคล

ก. การจัดให้มีอุปกรณ์ป้องกันอันตรายส่วนบุคคล

ในเขตคลองเตย สถานที่ก่อสร้างส่วนมาก (82%) จัดให้มีหมวกนิรภัย รองลงมาคือ รองเท้าหุ้มส้นและถุงมือ (59%) เข็มขัดและเชือกนิรภัย (45%) และแว่นตา (27%) สำหรับป้องกันอันตรายส่วนบุคคล ส่วนที่เขตลาดกระบัง มีเพียง 20-30% ของสถานก่อสร้างที่จัดให้มีอุปกรณ์ดังกล่าว และมีผลที่สอดคล้องกันทั้ง 2 เขตว่าสถานก่อสร้างขนาดใหญ่จัดให้มีอุปกรณ์เหล่านี้มากกว่าสถานก่อสร้างขนาดเล็กอย่างชัดเจน (ตารางที่ 2)

ข. การสวมหมวกนิรภัยของคนงานขณะทำงาน

จากการสังเกตสถานก่อสร้างในเขตคลองเตย พบว่า 45% ของสถานก่อสร้าง คนงานมากกว่าครึ่งหนึ่งสวมหมวกนิรภัยขณะทำงานในพื้นที่ที่อาจมีของตกจากที่สูง ขณะที่เขตลาดกระบังพบเพียง 14% เท่านั้น โดยกว่าครึ่งหนึ่ง (54.5%) ของสถานก่อสร้างที่เขตลาดกระบัง สังเกตพบว่าคนงานไม่ได้สวมหมวกนิรภัยเลย (ตารางที่ 3)

ค. การสวมรองเท้าหุ้มส้นขณะทำงาน

จากการสังเกตสถานก่อสร้างในเขตคลองเตย พบว่า

สภาพแวดล้อมในการทำงานและสภาพที่อยู่อาศัยของแรงงานก่อสร้างในกรุงเทพมหานคร

ตารางที่ 2 จำนวนสถานก่อสร้างที่มีอุปกรณ์ปฐมพยาบาลและอุปกรณ์ป้องกันอันตรายส่วนบุคคล (จำแนกตามเขตและขนาด)

อุปกรณ์ปฐมพยาบาลและ อุปกรณ์ป้องกันอันตรายส่วนบุคคล	จำแนกตามเขต		จำแนกตามขนาด	
	คลองเตย (N=22)	ลาดกระบัง (N=22)	ขนาดใหญ่ (N=22)	ขนาดเล็ก (N=22)
อุปกรณ์ปฐมพยาบาล	21	13	19	15
อุปกรณ์ป้องกันอันตราย				
- หมวกนิรภัย	18	5	17	6
- รองเท้าหุ้มส้น	13	7	16	4
- ถุงมือ	13	6	14	5
- เข็มขัดและเชือกนิรภัย	10	4	11	3
- แวนตา	6	6	10	2

50% ของสถานก่อสร้าง คนงานมากกว่าครึ่งสวมรองเท้าหุ้มส้นขณะทำงาน ส่วนที่เขตลาดกระบังพบเพียง 32% เท่านั้น และยังพบว่า สถานก่อสร้างที่คนงานไม่ได้สวมรองเท้าหุ้มส้นขณะทำงานเลยมีถึง 22% (ตารางที่ 3)

สุขอนามัยทั่วไป

จากการเก็บข้อมูลโดยการสังเกต สามารถรวบรวมข้อมูลได้ดังนี้

ตารางที่ 3 จำนวนสถานก่อสร้างที่มีการสวมหมวกนิรภัยและสวมรองเท้าหุ้มส้นขณะทำงาน (จากการสังเกต)
(จำแนกตามเขตและขนาดของสถานก่อสร้าง)

การสวมอุปกรณ์ ป้องกันอันตราย ส่วนบุคคล	จำแนกตามเขต		จำแนกตามขนาด	
	คลองเตย (N=22)	ลาดกระบัง (N=22)	ขนาดใหญ่ (N=22)	ขนาดเล็ก (N=22)
การสวมหมวกนิรภัย				
- ไม่สวมเลย	2	12	4	10
- สวมน้อยกว่าครึ่ง	7	7	6	8
- สวมประมาณครึ่ง	3	0	1	2
- สวมมากกว่าครึ่ง	4	1	4	1
- สวมแทบทุกคน	6	2	7	1
การสวมรองเท้าหุ้มส้น				
- ไม่สวมเลย	0	5	1	4
- สวมน้อยกว่าครึ่ง	7	6	4	9
- สวมประมาณครึ่ง	4	4	2	6
- สวมมากกว่าครึ่ง	5	5	8	2
- สวมแทบทุกคน	6	2	7	1

1. แหล่งน้ำดื่มที่บริษัทจัดให้คนงาน

ในเขตคลองเตย พบว่าสถานที่ก่อสร้างทุกแห่งทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่จัดน้ำประปาไว้ให้คนงานดื่ม แต่ในเขตลาดกระบังพบเพียง 68% และพบว่ามีสถานก่อสร้างขนาดเล็กที่จัดน้ำบาดาลไว้ให้คนงานดื่ม 32% (ตารางที่ 4)

2. แหล่งน้ำใช้ที่บริษัทจัดให้

ในเขตคลองเตย แหล่งน้ำใช้ยังคงเป็นน้ำประปาทั้งหมดสำหรับสถานก่อสร้างทุกแห่ง (ตารางที่ 4) แต่ใน

สภาพแวดล้อมในการทำงานและสภาพที่อยู่อาศัยของแรงงานก่อสร้างในกรุงเทพมหานคร

เขตลาดกระบังมีเพียง 1 ใน 3 ของสถานก่อสร้างที่ใช้น้ำประปา เนื่องจากส่วนมาก (68%) ใช้น้ำบาดาล

3. สุขภาพสิ่งแวดล้อมบริเวณสถานก่อสร้าง

ก. ขยะหรือเศษอาหารที่ถูกทิ้งกระจายบริเวณสถานก่อสร้าง

พบตัวเลขที่ใกล้เคียงกันทั้ง 2 เขต คือประมาณ 80% ของสถานก่อสร้าง สังเกตพบขยะหรือเศษอาหารถูกทิ้งกระจายบริเวณสถานก่อสร้าง โดยพบในเขตลาดกระบังมากกว่าเขตคลองเตย และสถานก่อสร้างขนาดเล็กมีแนวโน้มจะพบเศษขยะมากกว่าสถานก่อสร้างขนาดใหญ่ (ตารางที่ 5)

ข. การมีน้ำขังเฉอะแฉะบริเวณสถานก่อสร้าง

จากการสังเกตพบว่าครึ่งหนึ่งของสถานก่อสร้างในเขตคลองเตย มีน้ำขังเฉอะแฉะบริเวณสถานก่อสร้าง ส่วนที่เขตลาดกระบังพบ 68% โดยที่พบในสถานก่อสร้างขนาดเล็กมากกว่าสถานก่อสร้างขนาดใหญ่ (ตารางที่ 5)

ค. จำนวนส้วมสำหรับคนงาน

ในเขตคลองเตย พบว่ามีส้วมโดยเฉลี่ย 11 ห้องสำหรับสถานที่ก่อสร้างขนาดใหญ่ (พิสัยระหว่าง 2-30 ห้อง) และมี 5 ห้องสำหรับสถานก่อสร้างขนาดเล็ก (พิสัยระหว่าง 2-12 ห้อง) ส่วนในเขตลาดกระบังโดยเฉลี่ยแล้วมี 21 ห้องสำหรับสถานที่ก่อสร้างขนาดใหญ่ (พิสัย 4-50 ห้อง) และ 4 ห้องสำหรับสถานก่อสร้างขนาดเล็ก (พิสัย 1-12 ห้อง)

ง. ความสะอาดของส้วม

ร้อยละ 64 ของสถานก่อสร้างในเขตคลองเตยที่ถูก

จำแนกว่าส้วมมีความสะอาด โดยเฉพาะในสถานก่อสร้างขนาดใหญ่พบว่ามีความสะอาดมากกว่า 90% แต่ในเขตลาดกระบัง พบส้วมที่ถูกจำแนกว่าสะอาดไม่ถึง 5% (ตารางที่ 5)

การมาเยี่ยมเยียนดูแลของหน่วยราชการ

จากการสอบถามพบว่า กว่า 90%ของสถานที่ก่อสร้างในเขตคลองเตยมีหน่วยราชการต่างๆ มาเยี่ยม โดยเรียงลำดับได้ดังนี้ อันดับแรก คือ กรุงเทพมหานคร (64%) รองลงมาคือ กรมโยธาธิการ (55%) กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม และกระทรวงสาธารณสุข (ในจำนวนเท่าๆ กันคือ 23%) ส่วนในเขตลาดกระบังพบว่าหน่วยราชการมาเยี่ยมเพียง 63% โดยมาจากกรมโยธาธิการ 27% กระทรวงสาธารณสุข 23% กรุงเทพมหานคร 18% และกระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม 9% ทั้งนี้ พบว่าสถานก่อสร้างขนาดใหญ่จะมีหน่วยราชการมาเยี่ยมเยียนมากกว่าสถานก่อสร้างขนาดเล็กอย่างชัดเจน (ตารางที่ 6)

ลักษณะและสภาพที่อยู่อาศัยของแรงงานก่อสร้าง

1. ความหนาแน่นของที่พักอาศัยของคนงาน

1.1 จำนวนคนงานทั้งหมดที่พักอยู่ในที่พัก

ในเขตคลองเตย พบว่าในสถานก่อสร้างขนาดใหญ่โดยเฉลี่ยแล้วคนงานอาศัยรวมกันอยู่ในที่พัก 216 คน (พิสัย 80-400 คน) ส่วนสถานก่อสร้างขนาดเล็ก โดยเฉลี่ยมีคนงาน 60 คนที่อาศัยอยู่ในที่พัก (พิสัย 25-180 คน) ส่วนในเขต

ตารางที่ 4 แหล่งน้ำดื่ม น้ำใช้ที่สถานก่อสร้างจัดให้คนงาน (จำแนกตามเขตและขนาดของสถานก่อสร้าง)

แหล่งน้ำดื่ม/น้ำใช้	จำแนกตามเขต		จำแนกตามขนาด	
	คลองเตย (N=22)	ลาดกระบัง (N=22)	ขนาดใหญ่ (N=22)	ขนาดเล็ก (N=22)
แหล่งน้ำดื่ม				
- น้ำประปา	22	15	22	15
- น้ำบาดาล	0	7	0	7
แหล่งน้ำใช้				
- น้ำประปา	22	7	16	13
- น้ำบาดาล	0	15	6	9

สภาพแวดล้อมในการทำงานและสภาพที่อยู่อาศัยของคนงานก่อสร้างในกรุงเทพมหานคร

ตารางที่ 5 สุขภาพสิ่งแวดล้อมบริเวณสถานก่อสร้าง (จำแนกตามเขตและขนาดของสถานก่อสร้าง)

	จำแนกตามเขต		จำแนกตามขนาด	
	คลองเตย (N=22)	ลาดกระบัง (N=22)	ขนาดใหญ่ (N=22)	ขนาดเล็ก (N=22)
- การมีขยะหรือเศษอาหารที่ทิ้งกระจัดกระจาย	17	19	15	21
- การมีน้ำขังเฉอะแฉะ	11	15	9	17
- ล้วมนิโสอะอาด	8	21	10	19

ตารางที่ 6 จำนวนสถานก่อสร้างที่มีการเยี่ยมเยียนจากหน่วยราชการ (จำแนกตามเขตและขนาดของสถานก่อสร้าง)

	จำแนกตามเขต		จำแนกตามขนาด	
	คลองเตย (N=22)	ลาดกระบัง (N=22)	ขนาดใหญ่ (N=22)	ขนาดเล็ก (N=22)
มีการเยี่ยมเยียน	20	14	21	13
- กรมโยธาธิการ	12	6	8	10
- กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม	5	2	4	3
- กระทรวงสาธารณสุข	5	5	6	4
- กรุงเทพมหานคร	14	4	13	5

ลาดกระบัง พบว่าในสถานก่อสร้างขนาดใหญ่เฉลี่ยแล้วมี
คนงานพักอาศัยรวมกันอยู่ในที่พักสูงกว่าเขตคลองเตย คือ
344 คน (พิสัย 45-1,000 คน) ส่วนสถานก่อสร้างขนาดเล็ก
โดยเฉลี่ยมีคนงาน 54 คน (พิสัย 20-100 คน)

1.2 จำนวนห้องพักทั้งหมดที่บริษัทจัดให้

จะเห็นว่าจำนวนห้องพักจะสัมพันธ์กับจำนวนคนงาน
กล่าวคือ สถานก่อสร้างขนาดใหญ่ในเขตคลองเตยจะมีห้อง
พักโดยเฉลี่ย 115 ห้อง (พิสัย 40-200 ห้อง) และสถานก่อ
สร้างขนาดเล็กมีห้องพักโดยเฉลี่ย 37 ห้อง (พิสัย 11-120
ห้อง) ส่วนสถานก่อสร้างขนาดใหญ่ที่ลาดกระบังมีห้องพัก
โดยเฉลี่ย 214 ห้อง (พิสัย 20-400 ห้อง) และสถานก่อ
สร้างขนาดเล็กมีห้องพักโดยเฉลี่ย 26 ห้อง (พิสัย 10-60 ห้อง)

1.3 จำนวนคนงานที่พักโดยเฉลี่ยต่อห้อง

ในเขตคลองเตย พบว่า 60% (12 ใน 20) ของ
สถานก่อสร้างทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่มีคนงานพักรวม
กันโดยเฉลี่ย 2 คน ที่เหลือพักรวมกันโดยเฉลี่ย 3 คนต่อห้อง
แต่ที่เขตลาดกระบังความหนาแน่นมีแนวโน้มจะน้อยกว่า
คือพบว่า 70% (14 ใน 20) ของสถานก่อสร้างทั้งขนาด
เล็กและขนาดใหญ่ พักรวมกันโดยเฉลี่ย 2 คน ที่เหลือพัก

รวมกันโดยเฉลี่ย 3 คน (ตารางที่ 7)

2. สุขภาพสิ่งแวดล้อมบริเวณที่พักของคนงาน

2.1 สภาพความสะอาดของที่พัก

จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่า มีจำนวนที่พักเพียง
15% (3 ใน 20) ของสถานก่อสร้างในเขตคลองเตย และ
5% ของเขตลาดกระบังเท่านั้นที่จัดว่าอยู่ในสภาพที่สะอาด
ในขณะที่ที่พักอาศัยในสถานก่อสร้างขนาดเล็กอยู่ในสภาพ
ที่ไม่สะอาดเลย (ตารางที่ 8)

2.2 แสงสว่างภายในห้องพัก

ในเขตคลองเตย พบว่า 40% (8 ใน 20) ของที่พัก
ในสถานก่อสร้างมีแสงสว่างภายในห้องพักอยู่ในเกณฑ์ดี
แต่ที่เขตลาดกระบังพบเพียง 10% เท่านั้น (2 ใน 20) (ตารางที่
8)

2.3 การมีหน้าต่างในห้องพักของคนงาน

มีเพียง 10% ในเขตลาดกระบัง และ 15% ในเขต
คลองเตย ที่ที่พักของคนงานมีหน้าต่างเพื่อระบายอากาศ
(ตารางที่ 8)

2.4 การมีขยะเคลื่อนกลาดบริเวณที่พัก

บริเวณที่พักของคนงานก่อสร้างแทบทั้งหมด

ตารางที่ 7 จำนวนคนงานที่พักโดยเฉลี่ยต่อห้อง (จำแนกตามเขตและขนาดของกรุงเทพมหานคร)

จำนวนคนงาน ต่อห้อง	จำแนกตามเขต		จำแนกตามขนาด	
	คลองเตย	ลาดกระบัง	ขนาดใหญ่	ขนาดเล็ก
	(N=20)	(N=20)	(N=20)	(N=20)
2 คน	12	14	13	13
3 คน	8	6	7	7

ตารางที่ 8 สุขภาพสิ่งแวดล้อมบริเวณที่พักของคนงานก่อสร้าง (จำแนกตามเขตและขนาดของสถานก่อสร้าง)

สุขภาพสิ่งแวดล้อม บริเวณที่พัก	จำแนกตามเขต		จำแนกตามขนาด	
	คลองเตย	ลาดกระบัง	ขนาดใหญ่	ขนาดเล็ก
	(N=20)	(N=20)	(N=20)	(N=20)
- ที่พักสะอาด	3	1	3	1
- ที่พักสว่างดี	8	2	5	5
- มีหน้าต่าง	3	2	2	3
- มีทางระบายน้ำ	5	2	4	3
- มีขยะเคลื่อนกลาด	19	17	17	19
- มีน้ำเน่าขัง	15	11	12	14

(85-95%) ทั้งสถานก่อสร้างขนาดใหญ่และเล็กใน 2 เขต มีขยะเคลื่อนกลาด (ตารางที่ 8)

2.5 การมีน้ำเน่าขังบริเวณที่พัก

พบว่า ร้อยละ 75 ของที่พักของคนงานในเขตคลองเตยมีน้ำเน่าขัง โดยพบในสถานก่อสร้างขนาดเล็กมากกว่าในสถานก่อสร้างขนาดใหญ่เล็กน้อย ส่วนในเขตลาดกระบังพบ 55% และคงพบน้ำเน่าขังบริเวณที่พักของสถานก่อสร้างขนาดเล็กมากกว่าขนาดใหญ่เช่นกัน (ตารางที่ 8)

2.6 การมีทางระบายน้ำเสียบริเวณที่พัก

ประมาณ 1 ใน 4 ของที่พักคนงานในเขตคลองเตยมีทางระบายน้ำเสียบริเวณที่พัก ในขณะที่ในเขตลาดกระบังพบเพียง 10% เท่านั้น (ตารางที่ 8)

3. จำนวนห้องส้วมบริเวณที่พัก

สถานก่อสร้างขนาดใหญ่ในเขตคลองเตยมีส่วนร่วมในบริเวณที่พักโดยเฉลี่ยเพียง 19 แห่ง (พิสัย 5-40) ส่วนสถานก่อสร้างขนาดเล็กมี 7 แห่ง (พิสัย 2-13) ในขณะที่เขตลาดกระบังพบว่า สถานก่อสร้างขนาดใหญ่มีส่วนร่วมมากกว่าที่เขตคลองเตย (มีประมาณ 25 แห่ง) แต่สถานก่อสร้าง

ขนาดเล็กมีน้อยกว่า (มีประมาณ 6 แห่ง)

4. น้ำดื่มน้ำใช้ที่บริษัทจัดไว้ให้

4.1 น้ำดื่ม

ในเขตคลองเตยพบว่า สถานก่อสร้างทุกแห่งจัดน้ำประปาไว้เป็นน้ำดื่มบริเวณที่พักคนงาน แต่ในเขตลาดกระบังพบว่าบริษัทที่จัดเตรียมน้ำประปาไว้เป็นน้ำดื่มมีเพียง 55% (โดยมากจะเป็นบริษัทก่อสร้างขนาดใหญ่) รองลงมาคือน้ำบาดาล (25%) น้ำบรรจุขวด (พบเฉพาะบริษัทขนาดใหญ่) น้ำฝนและน้ำบ่อตามลำดับ

4.2 น้ำใช้

ในเขตคลองเตยยังพบว่าสถานก่อสร้างทุกแห่งจัดน้ำประปาไว้ให้คนงานใช้ ในขณะที่เขตลาดกระบังพบเพียง 40% เท่านั้นของสถานก่อสร้างทั้งหมด (มักเป็นบริษัทขนาดใหญ่) โดยแหล่งที่จัดเตรียมไว้เป็นน้ำใช้มากที่สุดคือน้ำบาดาล (55%)

วิจารณ์

1. มาตรการเกี่ยวกับความปลอดภัยในสถานที่ก่อสร้างยังหย่อนยาน รวมทั้งการจัดให้มีอุปกรณ์ป้องกันอันตรายส่วนบุคคลยังมีน้อย (โดยเฉพาะในเขตลาดกระบัง และสถานก่อสร้างขนาดเล็ก) และตัวคณงานเองก็ไม่ค่อยใส่ใจในการใช้เครื่องป้องกันเหล่านี้ ดังนั้นการรณรงค์ในเรื่องความปลอดภัยในการทำงานยังเป็นสิ่งที่ต้องดำเนินการอีกมาก

โดยปกติสวัสดิการที่นายจ้างจัดให้แก่ลูกจ้างมีอยู่หลายอย่าง เนื่องจากการทำงานในอุตสาหกรรมโดยเฉพาะอุตสาหกรรมก่อสร้างเป็นงานเสี่ยงต่อการเกิดอุบัติเหตุ การบาดเจ็บ พิการ หรือเสียชีวิต ดังนั้นสวัสดิการเรื่องความปลอดภัยในการทำงานจึงควรเป็นสิ่งสำคัญที่สุดและจะได้กล่าวถึงเป็นอย่างแรก

จากการสอบถามคณงานก่อสร้างหลายๆ คน ได้มีการเอ่ยถึงอุบัติเหตุร้ายแรงที่เกิดขึ้นในสถานที่ทำงานเท่าที่เขาเหล่านั้นเคยได้พบเห็น เช่น เหตุการณ์นั่งร้านตกลงมาทับคณงานก่อสร้างหญิง 2 คน คณงานก่อสร้างชายตกจากตึกที่กำลังก่อสร้าง ส่วนอุบัติเหตุอื่นๆ ก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่บ่อยๆ เช่น คณงานก่อสร้างถูกตะปูตำ หล้มเหยียบเหล็ก ค้อนตีมือ ความร้ายแรงของอุบัติเหตุเหล่านี้ อาจป้องกันไม่ให้เกิดขึ้น หรือไม่ให้ความรุนแรงมาก และบริษัทก่อสร้างหรือนายจ้างเองก็สามารถสร้างเสริมความปลอดภัยในการทำงานได้โดยจัดอุปกรณ์นิรภัยให้แก่คณงานลูกจ้าง และบังคับให้คณงานก่อสร้างใช้อุปกรณ์นิรภัยต่างๆ อย่างเข้มงวด อุปกรณ์เหล่านี้ได้แก่ หมวกกันน็อค ถุงมือ รองเท้าหุ้มส้น แวนตา เข็มขัดนิรภัย เป็นต้น นอกจากนี้ก่อนจะเข้าทำงาน บริษัทควรจัดอบรมเรื่องการปฏิบัติตนให้มีความปลอดภัยในขณะที่ทำงาน และมีป้ายประกาศย้ำเตือนคณงานก่อสร้างให้ปฏิบัติข้อห้าม ข้อบังคับต่างๆ อย่างจริงจัง เพื่อป้องกันการสูญเสียในภายหลัง มาตรการเกี่ยวกับสวัสดิการเรื่องนี้ นายจ้างควรจัดทำให้เพียงพอสำหรับคณงานก่อสร้างทุกคนซึ่งนับเป็นการลงทุนที่คุ้มค่ากว่าการจะต้องเสียค่าชดใช้หากมีอุบัติเหตุเกิดขึ้นกับคณงาน

หรือผลเสียต่อคุณภาพของงานก่อสร้างนั้นๆ

เป็นที่ทราบกันอยู่ว่าอุบัติเหตุมักเกิดจากความประมาท ซึ่งความประมาทในที่นี้ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะกับลูกจ้างเท่านั้น ฝ่ายนายจ้างก็มีความประมาทได้เช่นเดียวกัน หากมองทีละฝ่ายพบว่า แม้ฝ่ายคณงานก่อสร้างจะตระหนักว่างานที่ทำอยู่เป็นงานเสี่ยงอันตราย แต่ก็ไม่ปฏิบัติตามกฎข้อบังคับของบริษัท เช่น ไม่สวมหมวกกันน็อคขณะทำงาน เพราะว่ารู้สึกไม่สบายตัว ปวดศีรษะ ไม่สวมถุงมือเพราะทำงานไม่ถนัด ขณะที่ฝ่ายนายจ้างก็มีความประมาท โดยไม่จัดหาอุปกรณ์ต่างๆ ให้ลูกจ้าง และไม่บังคับให้ลูกจ้างใช้อุปกรณ์เหล่านั้นอย่างจริงจัง

2. แหล่งน้ำดื่มน้ำใช้ของสถานก่อสร้างในเขตลาดกระบังยังใช้น้ำบาดาลในอัตราที่สูง ซึ่งอาจไม่มีความปลอดภัยเพียงพอ

3. สุขาภิบาลสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นการกำจัดขยะ การมีน้ำขังเฉอะแฉะ ล้วนยังอยู่ในสภาพที่ไม่สะอาด ซึ่งอาจเป็นแหล่งระบาดของโรคติดต่อหลายชนิด โดยเฉพาะโรคติดต่อที่มีอาหารและน้ำเป็นสื่อนำโรค ทั้งในหมูคณงานเอง หรืออาจแพร่ออกมาสู่ชุมชนรอบข้างได้

4. ในเขตลาดกระบังยังมีหน่วยราชการมาเยี่ยมไม่มากนัก โดยเฉพาะสถานก่อสร้างขนาดเล็ก ทั้งๆ ที่สภาพความเป็นอยู่ด้อยกว่าและมีการเสี่ยงภัยจากการทำงานที่มากกว่า ดังนั้นรัฐบาลเองต้องหันหน้ามาให้ความสนใจกับสถานก่อสร้างขนาดเล็กให้มากขึ้น

5. คณงานยังอยู่กันในสภาพที่แออัด ภายใตสุขาภิบาลสิ่งแวดล้อมบริเวณที่พักที่ไม่ดีนัก ไม่ว่าจะเป็นความสะอาด แสงสว่าง ทางระบายอากาศ ขยะมูลฝอยที่ทิ้งเกลื่อนกลาด การมีน้ำเน่าขัง จำนวนลมที่ไม่พอเพียง ความสะอาดของน้ำดื่ม น้ำใช้ ทั้งในเขตคลองเตยและเขตลาดกระบัง

นอกเหนือจากค่าแรงรายวันที่คณงานก่อสร้างได้รับเป็นค่าตอบแทนหลักแล้ว ข้อดีของการทำงานอาชีพก่อสร้างที่มีอยู่คือ นายจ้างจัดที่พักซึ่งมีไฟฟ้าและน้ำไว้ให้เพื่ออุปโภคบริโภคโดยลูกจ้างไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายแต่อย่างใด หรือเสียเพียงเล็กน้อย ดังนั้นสวัสดิการในด้านนี้จึงช่วย

เหลือและชดเชยให้คนงานก่อสร้างได้เป็นอย่างมาก เพราะ ว่ารายได้ที่ได้รับเป็นตัวเงินนั้นนับว่าไม่สูงมากพอที่จะใช้จ่ายได้อย่างสะดวกสบาย โดยเฉพาะครอบครัวที่มีหัวหน้าครอบครัวชายทำงานอยู่เพียงคนเดียว หากคนงานต้องเจียดค่าแรงไปจ่ายค่าเช่าบ้าน ค่าน้ำ ค่าไฟฟ้า ด้วยตัวเองแล้ว ชีวิตของเขาเหล่านั้นคงต้องเผชิญความยากลำบากมากกว่าเดิมอย่างแน่นอน

ในขณะที่เดียวกันหากมองที่ฝ่ายนายจ้าง ในเรื่องของการจ่ายค่าแรงและจัดสวัสดิการด้านที่พัก สาธารณูปโภคต่างๆ แก่คนงานซึ่งแม้จะถือเป็นความสะดวกในการทำงานก็ตาม แต่ก็ถือว่าได้ส่งผลกระทบต่อทำให้เงินทุนในกิจการนี้ต้องเพิ่มขึ้น กำไรลดลง ด้วยเหตุนี้อาจจะสามารถอธิบายได้ในส่วนหนึ่งว่า เพราะเหตุใดที่พักของคนงานก่อสร้างในกรุงเทพฯจึงมีสภาพดังที่เห็นกันอยู่ทั่วไป

ปัญหาที่พักอาศัยและสิ่งแวดล้อมของคนงานก่อสร้างพบในแหล่งก่อสร้างขนาดเล็กมากกว่าแหล่งก่อสร้างขนาดใหญ่ เพราะแหล่งก่อสร้างขนาดใหญ่มีกฎระเบียบและได้รับการดูแลดีกว่า คนงานก่อสร้างที่ทำงานอยู่ในกรุงเทพฯตระหนักถึงปัญหาของที่พักอาศัยในแหล่งก่อสร้าง แต่ต้องทนต่อสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น เพราะต้องการหาเงินไปเลี้ยงชีวิตและครอบครัว อย่างไรก็ตาม ขณะเดียวกัน คนงานแหล่งก่อสร้างและที่พักคนงานก่อสร้าง ก็ได้ก่อให้เกิดมลภาวะต่อสภาพแวดล้อมในละแวกใกล้เคียง เช่น มีเศษวัสดุก่อสร้างทิ้งไว้เกลื่อนกลาด มีฝุ่นละออง ขยะ น้ำเสียส่งกลิ่นเหม็นรบกวนชุมชนบริเวณใกล้เคียง และมีเสียงดังอีกที่กกรริกโครม

ข้อเสนอแนะ

1. ปัญหาเรื่องสภาพแวดล้อมของที่พักคนงานก่อสร้าง

ควรจะมีการปรับปรุงสภาพแวดล้อมของที่พักคนงานในเรื่องของสภาพห้องพักการเพิ่มจำนวนส้วม การแยกที่อาบน้ำระหว่างชายหญิง และที่สำคัญคือการรักษาความสะอาดและสิ่งแวดล้อมรอบบริเวณที่พักคนงาน วิธีการที่น่าจะช่วยในการปรับปรุงสภาพแวดล้อมดังกล่าว ควรจะ

เน้นถึงการสร้างจิตสำนึกให้กับคนงานก่อสร้างให้รู้จักการรักษาความสะอาดบริเวณที่พัก รักษาสิ่งแวดล้อม แม้ว่ากลุ่มคนงานจะมาอยู่ในที่พัkdังกล่าวเพียงชั่วคราวก็ตาม

ในด้านเจ้าของกิจการหรือผู้รับเหมานั้นก็ควรมีการสร้างจิตสำนึกให้คำนึงถึงสภาพความเป็นอยู่ของคนงานด้วยมิใช่หวังแต่เพียงผลกำไรอย่างเดียว โดยการปรับปรุงสภาพห้องพัก จัดหาที่ทิ้งสิ่งปฏิกูล และประสานงานกับหน่วยงานของรัฐให้มาจัดเก็บขยะมูลฝอยอย่างสม่ำเสมอ การปรับปรุงสภาพที่อยู่อาศัยของคนงานให้ดีขึ้น น่าจะเป็นแรงจูงใจให้คนงานมีความผูกพันกับบริษัทที่ตนทำงานมากยิ่งขึ้น และเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานทางอ้อม นอกจากนี้เพื่อให้มีสภาพแวดล้อมบริเวณที่พักของคนงานที่ดีเป็นมาตรฐานเดียวกัน จึงควรมีการจัดตั้งคณะทำงานเพื่อรับผิดชอบในการกำหนดมาตรฐานของที่พักอาศัย และมีการตรวจสอบบริเวณที่พักคนงานว่าเป็นไปตามมาตรฐานที่ตั้งไว้หรือไม่

นอกจากนี้ หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ควรมีการตรวจสถานก่อสร้างต่างๆ ให้มากขึ้น โดยเฉพาะสถานก่อสร้างขนาดเล็กเพื่อปรับปรุงสภาพแวดล้อมในการทำงานและที่อยู่อาศัย รวมถึงสภาพสุขาภิบาล และสิ่งแวดล้อมต่างๆ ด้วย

2. ปัญหาด้านความปลอดภัยในการทำงานของคนงานก่อสร้าง

ควรจะมีการให้ความรู้แก่คนงานก่อสร้างโดยผ่านสื่อที่เหมาะสม เช่น ภาพยนตร์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความปลอดภัยในการทำงาน รวมทั้งกระตุ้นหรือบังคับให้สถานก่อสร้างต่างๆ เพิ่มมาตรการด้านความปลอดภัยให้มากขึ้น เช่น การจัดเตรียมอุปกรณ์ป้องกันอันตรายส่วนบุคคลให้เพียงพอ และมีการอบรมให้มีการใช้กันอย่างจริงจัง โดยรัฐเองก็ต้องมีการตรวจสอบเรื่องความปลอดภัยเหล่านี้ อย่างเข้มงวดและใกล้ชิด

เอกสารอ้างอิง

1. กรมแรงงาน. (2534) สถิติแรงงาน 2535. กระทรวงมหาดไทย, กรุงเทพฯ.
2. คณะผู้วิจัยจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2540) ปัญหาสังคมและสาธารณสุขของคณงานก่อสร้างในเขต

กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

3. ภิรมย์ กมลรัตนกุลและคณะ. (2540) การสำรวจคณงานก่อสร้างในกรุงเทพมหานคร: บทเรียนในแง่ระเบียบวิธีวิจัย. โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

คมคำ ♦ ความคิด

“สิ่งสำคัญที่สุดเพียงอย่างเดียวก็คือ เขาจะต้องทำงานให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ในเวลาที่สั้นที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เพราะฉะนั้นในสถานที่ทำงานทุกแห่ง ไม่ว่าจะเป็นโรงงานหรือบริษัทห้างร้านจึงมีข้อความเขียนไว้บนป้ายว่า ‘เวลาเป็นสิ่งมีค่า อย่าปล่อยให้มันเสียไป’ หรือ ‘เวลาเป็นเช่นทรัพย์สมบัติ ต้องประหยัดและเก็บออม’.....

“ดูเหมือนจะไม่มีใครสังเกตเห็นว่า ที่เขาลดการใช้เวลานั้น อันที่จริงแล้วเขาได้ลดการใช้สิ่งอื่นๆ ไปพร้อมกันด้วย ไม่มีใครยอมรับว่าชีวิตของเขา กลับน่าสงสารขึ้นเรื่อยๆ ซ้ำซากขึ้น และเย็นยะเยือกขึ้น มีแต่พวกเด็กๆ เท่านั้นที่รู้สึกได้ชัดเจน เพราะไม่มีใครมีเวลาเผื่อแผ่ให้แก่พวกเขาอีกต่อไป

“แต่เวลาคือชีวิต และชีวิตสถิตอยู่ในหัวใจ

“ยิ่งมนุษย์ประหยัดมันมากเท่าไร กลับยิ่งทำให้มันน้อยลงเท่านั้น”

⇒ มิฆาเอ็ล เอ็นเด่ “โมโม”

ชินนรงค์ เนียวกุล-แปล